

Prajurit¹ kraton Yogyakarta – (nie)istniejąca armia pałacu sultana w Yogyakartaie

Prajurit kraton Yogyakarta – the (non)existent Army of the Sultan's Palace in Yogyakarta

Joanna Waclawek

INSTYTUT SZTUKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK W WARSZAWIE

jumetun@interia.pl

Abstrakt

Tekst dotyczy narodzin, formowania się oraz stopniowej redukcji armii sultana Yogyakarta. Jej historia umożliwia prześledzenie dziejów *kratonu* w Yogyakartaie, od jego wyodrębnienia się w 1755 r., do czasów współczesnych, z nowej perspektywy. Szczególna uwaga poświęcona została wpływowi kolonialnej zależności na liczebność i losy brygad stanowiących tę armię.

Abstract

The text discusses establishment, the transition and eclipse of the Yogyakarta kraton's army. Sultan palace, or kraton, in Yogyakarta came into being in 1755, after the division of the Islamic Mataram kingdom into two courts. This article provides a short overview of the history of connections between the colonization of Java and suppression of the Sultan's armed forces.

Wstęp

Żołnierze dziesięciu brygad sultana Yogyakarta wydają się być zrośnięci z przestrzenią wizualną *kratonu*² tak dalece, że można odnieść wrażenie, iż stanowią oni jedynie malowniczą oprawę niektórych uroczystości i nie są tematem wartym zgłębiania. Jednak byłyby to wniosek zamykający

---

¹ Słowo *prajurit* w języku indonezyjskim oznacza żołnierza.

² W niniejszym tekście będę posługiwać się wymiennie określeniami pałac i (ind.) *kraton*, oznaczającym siedzibę władcy/króla.

możliwość poznania z nowej perspektywy zarówno dziejów *kratonu*, jak też trwania pewnych symboli, obecnych do dziś w kulturze Specjalnej Prowincji Yogyakarty³.

W swoim tekście skupię się przede wszystkim na zarysie historii oddziałów, m.in. przemianach w liczebności i zadaniach, jakie stawiano przed żołnierzami *kratonu* Yogyakarty na przestrzeni wieków, jak również tym, jak bardzo w kolejnych ich przeobrażeniach odbijają się losy rosnącej zależności władców środkowo jawajskich od wpływów kolonizatorów, w szczególności Holendrów. Wskażę także na akcent romantyczny, współczesną potrzebę kultywowania tradycji odbieranej jako rodzima, kształtującej kolejne pokolenia i samoświadomość Jawajczyków, a sięgającej korzeniami ku stuleciom poprzedzającym założenie *kratonu* w Yogyakarcie, uważanego za dziedzica i strażnika kultury wcześniejszego islamskiego królestwa Mataram⁴. Jako jeden z symboli tak rozumianego dziedzictwa rozpoznawani są właśnie żołnierze sułtana. Pomimo licznych przemian na przestrzeni ponad dwustu pięćdziesięciu lat istnienia *kratonu* Yogyakarty, ich obecność odcisnęła się nie tylko na kulturze – utrwalając w świadomości mieszkańców tej prowincji obraz wojowników kierujących się swoistym „etosem rycerskim” – ale nawet na topografii miasta.

Powstanie, przeobrażenia i upadek armii *kratonu* w Yogyakarcie

Armia sułtana Yogyakarty powstała wraz z rozpadem Mataramu i założeniem w 1755 roku nowego *kratonu*, jednak jej kształt oraz charakter nawiązywał do wcześniejszych tradycji. Przed podziałem w połowie XVIII wieku, potężne królestwo Mataram wymagało równie potężnej armii, która jednocześnie była gwarantem zachowania potęgi i wpływów władców z dynastii założonej przez *panembahana* Senopatiego⁵. Żołnierze pełnili więc faktyczną funkcję obronną, zapewniali bezpieczeństwo i względny spokój, zarówno całemu krajowi, jak i władcy. Służyli także jako siła mogąca podbijać dla niego nowe obszary, nie tylko na samej Jawie, ale również poza

---

³ Specjalna Prowincja Yogyakarty – ind. *Daerah Istimewa Yogyakarta*.

⁴ Potwierdzają to wywiady m.in. z K.R.T. Romo Tirun oraz K.R.T. Rinto Isworo. K.R.T. jest skrótem od tytułu *Kangjeng Raden Tumenggung*, przysługującego dworzanom sułtana (w tym jego dalsi krewni) powyżej rangi zwanej *Bupati Anom*, czyli najwyższym rangą na dworze. W tradycji *kratonu* tytuł stawiany jest zawsze przed imieniem, które również związane jest z pozycją danej osoby w pałacu. Świadczy o tym odczytywanie roli *kratonu* Yogyakarty – jako spadkobiercy i strażnika, dzięki któremu tradycja Mataram trwa do dziś, pojawia się nie tylko w rozmowach z *abdi dalem*, czyli dworzanami/sługami sułtana, ale także z innymi mieszkańcami Yogyakarty oraz publikacjach dotyczących *kratonu*. W historii Jawy istniały dwa królestwa noszące nazwę Mataram. Pierwsze w VIII-IX wieku, rządzone przez hinduistyczno-buddyjskie dynastie. Tradycje Yogyakarty odnoszą się bezpośrednio do tzw. drugiego królestwa Mataram, pod panowaniem dynastii islamskiej, założonej przez *panembahana* Senopatiego. Wskazuje na to także odnowienie tytułu sułtana, który noszą władcy Yogyakarty, odwołując się do dziedzictwa sułtana Agung, panującego w latach 1613-1646.

⁵ *Panembahan* – tytuł, który można przetłumaczyć jako „ten, który jest czczony/wielbiony”, albo szerzej jako „ten który panuje”.

jej granicami. Rozumiejąc tę zależność, następcy Senopatiego powiększali liczebność i zdolności bojowe swoich wojsk.

Armia była na pełnym utrzymaniu władcy, związana z nim przede wszystkim relacją określaną w języku jawajskim jako „*kawula-gusti*”, czyli sługa-pan⁶, która wpłynęła na kształt stosunków społecznych, jakie obserwować można także współcześnie. Jednak znaczenie miała również zależność finansowa. Odegrała ona pewną rolę zwłaszcza w XVIII wieku, kiedy walki pomiędzy zwaśnionymi książętami jawajskimi, początkowo zjednoczonymi zarówno przeciwko coraz silniej podporządkowującym sobie te tereny Holendrom, jak też przeciwko zależnemu od nich *sunanowi*⁷ Paku Buwono II, doprowadziły do rozłamu królestwa na dwa dwory: w Surakarcie oraz w Yogyakarta.

Książę Raden Mas Said⁸, który później przyjął imię Mangkunegara I, bratanek ostatniego władcy Mataramu, Paku Buwono II, od wczesnej młodości angażował się w działania opozycyjne wobec Holendrów, skupiając wokół siebie coraz liczniejszych zwolenników spośród arystokracji oraz podległych jej żołnierzy. Przyłączył się do niego także przyrodni brat Paku Buwono II, Pangeran Arya Mangkubumi⁹. Sojusz między tymi książętami przypieczętowało w 1748 r. małżeństwo Mangkunegary z córką Mangkubumi, Ratu Bendoro. Dwa lata później Mangkunegara zaatakował Surakartę, odcinając stolicę¹⁰ od możliwości sprowadzania z zewnątrz podstawowych artykułów, przede wszystkim ryżu (Kummar 1980: 10). Zaciętość, z jaką sprzymierzone ze zbuntowanym księciem oddziały walczyły z siłami kolonizatorów oraz przychylniej im części arystokracji sprawiły, że Holendrzy tracili chęć do dalszych prób utrzymania kontroli nad królestwem Mataram (Kummar 1980: 10). Wtedy jednak osobiste ambicje przywódców wojny spowodowały powstanie rozłamu w dotychczasowym porozumieniu między książętami. Wewnętrzne waśnie przerodziły się w konfrontację zbrojną. Sytuację wykorzystali Holendrzy, rozpoczynając negocjacje z Mangkunegarą, do którego na początku 1753 roku przyłączył się następca tronu, Pangeran Buminata. Opuszczając Surakartę Buminata zaprzepaścił swoje szanse na objęcie władzy, więc Holendrzy zdecydowali się zaproponować tytuł następcy tronu księciu Mangkunegarze, w zamian za zakończenie walk (Kummar 1980: 10). Ten jednak, po udanej potyczce z siłami Mangkubumi, zażądał osadzenia na tronie Mataram. Nie mogło to zyskać akceptacji, gdyż w grudniu 1749 roku zasiadał na nim zależny od

---

⁶ O podziale na kategorie: (jav.) *kawula* „zwykli ludzie/słudzy”, oraz (jav.) *gusti* „pan/władca” i relacji poddany-władca, będącej transpozycją relacji wyznawca-bóg, patrz Moertono 1981: 14-16.

⁷ *Sunan* albo *susuhunan* – pochodzący z języka jawajskiego tytuł władców Surakarty.

⁸ *Raden Mas* – tytuł przysługujący wnukom i prawnukom sultana. Odnosi się tylko do potomków płci męskiej. W dalszej części tekstu stosowany będzie skrót R.M.

⁹ *Pangeran* oznacza księcia, *Arya* jest jednym z tytułów przysługujących potomkom sultana.

¹⁰ Surakarta była stolicą królestwa Mataram od 1742 roku, wcześniejsze to: Karta Sura (1680), Kerta (1613) oraz pierwsza w Kuta Gede. Kuta Gede, obecnie Kotagede, po podziale królestwa na dwa dwory, stała się częścią sultanatu Yogyakarta. Współcześnie jest ona jedną z dzielnic Specjalnej Prowincji Yogyakarta.

Holendrów marionetkowy władca, syn Paku Buwono II, Adipati Anom¹¹, który przyjął tytuł Paku Buwono III.

Polityka kolonizatora pogłębiła kryzys pomiędzy niedawnymi aliantami. Ostatecznie to Mankubumi wynegocjował dogodny dla siebie układ, decydując się zażądać nie całego, ale połowy królestwa oraz tytułu sultana. 13 lutego 1755 r., w tzw. Traktacie w Giyanti (Purwadi 2008), dokonano oficjalnego podziału królestwa Mataram. Tron Surakarty pozostał w rękach Paku Buwono III, zaś Mangkubumi, który przyjął imię Hamengku Buwono I, zasiadł na tronie nowo powstałego *kratonu* w Yogyakarcie.

Zarówno w czasie koronacji, jak i w pierwszych latach funkcjonowania nowego pałacu w Yogyakarcie, żołnierze byli istotną siłą mającą wpływ na jego dalsze losy. Ich przygotowanie bojowe oraz oddanie władcy zadecydowały o przetrwaniu *kratonu*, pomimo walk o sukcesję, jakie kontynuował Mangkunegara. Za panowania Hamengku Buwono I oraz Hamengku Buwono II, w *kratonie* służyło co najmniej 15 jednostek, wyposażonych zarówno w broń tradycyjną jak i nowoczesną (Gupta 2014: 87). Wraz z pojawianiem się nowych rodzajów broni, pojawiały się nowe oddziały. Niekiedy bitewny zapal wojska wymieniany był na coś równie cennego. W 1781 r. gubernator Siberg poprosił sultana Hamengku Buwono I o pomoc w odparciu Anglików z Batawii (dzisiejsza Dżakarta), a w zamian za wysłanych do walk 1132 żołnierzy, ofiarował mu 12 dział (Suwito 2009: 8). Jednak holenderskim władzom zależało na osłabianiu sił wojsk jawajskich władców. Ich interwencja doprowadziła, już za czasów panowania Hamengku Buwono I, do wprowadzenia ograniczenia liczby żołnierzy do zaledwie tysiąca. Sultan pozornie zgodził się na to żądanie, ale części byłym wojskowych przydzielił nowe funkcje urzędników w pałacu, przy czym ich obowiązki nadal koncentrowały się wokół zajęć związanych z tematyką dotyczącą walk i obronności. Tym samym przeważająca część osób służących w *kratonie* była w ciągłej gotowości bojowej, pomimo, że formalnie nie stanowili już części armii.

Jednym z ważniejszych źródeł dotyczącym Jawy środkowej w latach 80. XVIII wieku, są pamiętniki spisane przez kobietę-żołnierza, służącą na dworze księcia Mangkunegary¹², wówczas już pogodzonego z podległością wobec *sunana* Surakarty¹³. Dwór ten wyróżniał się na tle innych m.in. doskonale wyszkoloną armią, lepiej wykwalifikowaną i prawdopodobnie większą, niż armie na innych dworach. Z pamiętników możemy się jednak dowiedzieć, że pomimo wierności względem danego pana, żołnierze wojsk książąt i władców jawajskich, potrafili zmienić strony, jeśli nie byli wystarczająco opłacani i zapewne nie była to praktyka niespotykana także wcześniej. Niemniej w większości przypadków wojownicy pozostawali

---

¹¹ Jeden z tytułów przynależnych następcy tronu.

¹² Jest to manuskrypt nr 231 ze zbiorów KITLV w Lejdzie, liczący 303 kart, czyli 606 stron, opisujących lata 1781-1791 (Kummar 1980).

¹³ W 1757 roku wyodrębnił się tzw. mniejszy dwór – Puro Mangkunegaran. Księciu Mangkunegara przekazano we władanie części ziem oraz nadano nowy tytuł (Kummar 1980: 11).

wierni wobec swoich zwierzchników, tym bardziej, że wojska były zrosnięte ze strukturami dworów.

Żołnierze z *kratonu* w Yogyakarta należeli do tzw. *abdi dalem*, czyli sług i dworzan sułtana (od jawańskiego słowa *abdi* oznaczającego sługę). Początkowo mieszkali oni w obrębie zewnętrznych murów obronnych, poza murami wewnętrznymi pałacu, gdzie znajdowały się prywatne komnaty władcy, jego żon, konkubin i dzieci, jak też biura związane z zarządzeniem sułtanatem. Wraz z żołnierzami osiedlały się także ich rodziny. Na tym samym obszarze, pomiędzy murem wewnętrznym i zewnętrznym, znajdowały się domy członków rodziny sułtana, oraz pozostałych sług i ich rodzin, tworząc miniaturę miasta-państwa, otaczającego centrum *kratonu* i rozlewającego się poza mury zewnętrzne. Sprzyjało to zacieśnianiu więzi z władcą – żołnierz otrzymywał od niego ziemię i dom, zaś służbę w pałacu często pełnili także inni członkowie jego rodziny.

Sami żołnierze często wykonywali czynności wykraczające poza to, co kojarzone tylko z wojskowością, m.in. sadzili ryż, naprawiali budynki pałacu, powierzano im prace irygacyjne, a nawet usuwanie fekaliów (Kummar 1980: 12). Kiedy powstawał mur otaczający *kraton* Yogyakarta, przy jego budowie pomagali także żołnierze.

Oczywiście podstawowym zadaniem członków armii była obrona pałacu i sułtana. Kwestia bezpieczeństwa *kratonu* była tak istotna, że za nieupoważnione wejście na jego teren można było zostać skazanym na śmierć. W pamiętnikach omawianych przez Ann Kummar opisano, jak dwaj mężczyźni, za taki czyn zostali skazani na walkę z tygrysami (Kummar 1980: 37). Dokument ten pozwala dostrzec jeszcze jeden interesujący wątek, związany z żołnierzami na dworach jawańskich, czyli istnienie oddziałów kobiecych. Walczyły one najczęściej konno, uzbrojone w karabiny, niemniej w obrębie wewnętrznych murów pałacu pełniły także służbę kobiety, których głównym zadaniem była obrona samego sułtana. Kummar pisze, że nie było to czymś wyjątkowym tylko dla dworu księcia Mangkunegary I ani niczym nowym¹⁴. Zaznacza jednak, że wątpliwe jest, aby gdziekolwiek indziej poza dworami środkowo jawańskimi kobiety, których zadaniem była walka lub obrona, miały pozycję równą tej, jaką cieszyły się jawańskie *prajurit estri*¹⁵, szczególnie uprzywilejowane w hierarchii wszystkich kobiet służących bądź mieszkających we dworze (Kummar 1980: 5). Badaczka wymienia relacje obcokrajowców, którzy w różnych okresach mieli sposobność przekonać się o istnieniu żołnierek bądź wojowniczek. Jeden z ciekawszych opisów, w kontekście tematu ochrony osoby władcy, zachował się we wspomnieniach Rijklofa van Goensena, który odwiedził królestwo Mataram w połowie XVII wieku. Van Goensen wspominał o około 150 młodych kobietach, spośród których trzydzieści eskortowało władcę podczas audyencji. Dziesięć z nich trzymało przedmioty, z których władca mógł

---

¹⁴ Oddziały kobiece na dworze sułtana Yogyakarta nosiły nazwę *Langenkusuma*. Zlikwidowano je za panowania HB V, podczas redukcji wojsk w reakcji na działania księcia Diponegoro.

¹⁵ Dosłownie: żołnierki.

w każdej chwili chcieć skorzystać, np. pudełko z liśćmi betelu, perfumy itp., pozostałe zaś otaczały go, uzbrojone we włócznie i dmuchawki (Kummar 1980: 4-5). Ślad tego rodzaju straży, jedyna pozostałość po oddziałach kobiecych, jaką dostrzec można na dworze obecnego władcy Yogyakarty, Hamengku Buwono X, pojawia się w kobiecej asyście, która towarzyszy sułtanowi podczas najważniejszych tradycyjnych uroczystości. Mają one przy pasach niewielkie ceremonialne sztylety, zwane *wedung*, przysługujące jedynie dwórkom najwyższych rangą.

Także inne kobiety obecne w pałacu, których zadaniem nie była walka, jak konkubiny władców, wspierały armię, np. pomagając przy osadzaniu piór na lotkach strzał i malowaniu futerałów (Kummar 1980: 21). *Kraton* był niczym sprawnie funkcjonujący organizm i każdy mógł okazać się przydatny, również przy wykonaniu pracy nie związanej ze swoim stanowiskiem bądź funkcją, zaś interakcje żołnierzy i władcy nie ograniczały się tylko do ćwiczeń. W źródłach pojawiają się opisy zarówno wspólnych treningów, piątkowych modłów w meczetach i obchodzenia świąt muzułmańskich, jak też wspólnego udziału w uroczystościach. Członkowie niektórych oddziałów mieli także obowiązek wykazywać się znakomitymi umiejętnościami tanecznymi, którymi mogli umilić władcy czas¹⁶.

Jak częściowo wspomniano, w okresie panowania Hamengku Buwono I oraz Hamengku Buwono II wszyscy żołnierze mieszkali w obrębie muru obronnego, poza murami wewnętrznymi *kratonu*. To strategiczne położenie koszar i domów żołnierzy okazało się istotne podczas ataków Anglików, którzy w 1812 r., za rządów Hamengku Buwono II, oblegali pałac. Ostatecznie Hamengku Buwono II został zdetronizowany i zesłany na wyspę Penang, zaś na tron wstąpił Hamengku Buwono III. Jedną z konsekwencji oporu i próby obrony *kratonu*, było ograniczenie liczebności żołnierzy oraz osłabienie ich siły bojowej. Od 1813 r. *kraton* nie mógł już dysponować ciężkimi siłami, zdolnymi prowadzić wojnę. Żołnierze zostali zredukowani wyłącznie do roli ochrony sułtana i straży pałacu. A już rok później, kiedy na tron wstąpił dziesięcioletni Hamengku Buwono IV, nakazano przeniesienie żołnierzy poza mury obronne. Ich domy od tej pory znajdowały się wokół murów, skupione w określonym porządku, który można odczytać patrząc na mapę współczesnej Yogyakarty.

W 1816 r. Holendrzy ponownie przejęli kontrolę nad obszarem Yogyakarty. Kilka lat później zmierzli się z kolejnym silnym oporem jawajskim, który wpłynął na kształt armii. Kiedy Hamengku Buwono IV zmarł w wieku zaledwie osiemnastu lat, tron objął trzyletni Hamengku Buwono V, w imieniu którego rządziła tzw. Rada. Jednym z jej członków był syn Hamengku Buwono III, książę Diponegoro. Jego trwające pięć lat powstanie, zwane także wojną Diponegoro (1825-1830), zostało ostatecznie stłumione, a jedną z konsekwencji było dalsze osłabienie wojsk *kratonu*. Zlikwidowano część oddziałów, m.in. oddziały kobiece, oraz artylerię. Liczba brygad została zmniejszona o połowę, zostało ich tylko 13, lecz także one były

---

¹⁶ W kulturze dworów środkowo jawajskich taniec nie był czynnością mogącą zakwestionować czyjaś męskość

niemal zupełnie rozbrojone, a z czasem uległy kolejnym redukcjom (Suwito 2009: 11).

Okresem w którym nastąpiła pewna poprawa sytuacji *kratonu*, były rządy Hamengku Buwono VIII (1921-1939). Powrócono wówczas do bogatej oprawy mających w pałacu uroczystości, odnowiono także mundury żołnierzy, dostosowując je do jawajskiej tradycji (Suwito 2009: 11). Jednak zmiany te były już tylko estetyczne. Aż do początków panowania Hamengku Buwono IX (1940-1988), żołnierze pełnili coraz bardziej ceremonialne funkcje, zaś ostateczny upadek armii *kratonu* Yogyakarta przyniosła okupacja japońska. W 1942 roku wojsko zostało całkowicie rozwiązane.

Próby rekonstrukcji

Wraz z powstaniem Indonezji sultanat stał się częścią niepodległego kraju. Yogyakarta wraz z okolicznymi wsiami została Specjalną Prowincją Yogyakarta, z sultanem jako jej gubernatorem. Dopiero na początku lat siedemdziesiątych XX wieku wdrożono w życie plany odbudowy struktur wojskowych w obrębie pałacu, dostosowanych do nowej rzeczywistości politycznej. W 1971 r. utworzono *Tepas Keprajuritan*, jednostkę, która miała w kratonie zajmować się sprawami odrodzonego wojska (Suwito 2009: 14). Miało to być jednak wojsko pełniące już tylko czysto ceremonialne funkcje, nie dysponujące nawet sprawną bronią, a jedynie nie mającymi znaczenia bojowego rekwizytami. Od tego czasu, do dziś, żołnierze biorą udział przede wszystkim w odbywających się trzy razy do roku uroczystościach zwanych *Grebek*, uczestniczą także w podniosłych wydarzeniach, np. wizycie szczególnie ważnych gości, bądź ślubach dzieci sultana.

Odrodzone w drugiej połowie XX wieku jednostki wojskowe sultana Yogyakarta pojawiają się przy wielkich uroczystościach, dodając im splendoru. Same przy tym stały się rodzajem atrakcji turystycznej, chętnie fotografowanej przez turystów, ale słabo rozumianej. Wraz z renesansem, chociaż jedynie jako armii reprezentacyjnej, części z oddziałów, wizerunki żołnierzy z poszczególnych brygad coraz chętniej wykorzystywano jako nośnik symboli silnie kojarzonych z *kratonem*. Obecnie funkcjonują jako stały element pojawiający się w przestrzeni wizualnej Specjalnej Prowincji Yogyakarta, stając się częścią jawajskiego mitu romantycznej przeszłości. Charakterystyczne umundurowane sylwetki zdobią plakaty, okładki płyt, są przedstawiane jako figurki i sprzedawane w sklepach z pamiątkami, a nawet pojawiają się jako pełnowymiarowe rzeźby, stawiane przed hotelami i przy wjeździe do wybranych dzielnic miasta, związanych historycznie z koszarami.

Poszczególne jednostki administracyjne miasta do dziś noszą nazwy oddziałów, które na nich rozlokowano w wyniku przekształceń na początku XIX wieku. W obrębie murów obronnych znajdują się kwartały¹⁷ Langenarjan oraz Langenastran, które niegdyś zamieszkiwali żołnierze

---

¹⁷ indonezyjskie słowo *kampung* można tłumaczyć jako wioskę, osadę lub osiedle. W niniejszym tekście będę posługiwać się terminem „kwartał”.

z oddziałów *Langenarja* i *Langenastra*. Za Hamengku Buwono VIII *Langenastra* rekrutowani byli spośród członków rodziny sułtana. Nosili krótką broń, żeby móc wejść do pomieszczenia do którego wchodził władca. Towarzyszyli oni przemarszowi innej jednostki – *Mantrijero* (Gupta 2014: 88), stanowiącej siły przeznaczone do ochrony sułtana. Mantrijeron, obszar na którym znajdowały się koszary tej brygady, położony jest poza murami, obok kwartałów (od południa): Daengan, Jagakarya, Prawirotaman i Jageran, w których mieszkali żołnierze z brygad: *Daeng*, *Jagakarya*, *Prawirotama* i *Jager*.

Nazwa *Dhaeng* pochodzi z języka Makasar, gdzie oznacza tytuł szlachecki (Suwito 2009: 50)¹⁸. Żołnierze ci rekrutowali się spośród mieszkających na Jawie osadników z Celebes, zaś historia tej brygady łączy się z powstaniem innej - *Bugis*. W ostatnich latach istnienia królestwa Mataram Holendrzy sprowadzili z Celebes oddział wojowników, mających być wsparciem dla sił R.M. Saida (późniejszego Mangkunegary I). Kiedy ich sojusz książąt Mangkunegary I oraz Mangkubumi został zerwany, Mangkunegara I zdecydował się odesłać swoją żonę do domu jej ojca, wówczas już sułtana Yogyakarta, Hamengku Buwono I. Jako eskorta towarzyszyli jej żołnierze z Celebes, którzy następnie zignorowali rozkaz powrotu i będąc pod wrażeniem gościnności i hojności Hamengku Buwono I, zdecydowali o pozostaniu w Yogyakarta. Dołączyli do armii sułtana jako jednostka formowana przez pozostałych wojowników z Celebes oraz Bali, z której w późniejszym czasie wyodrębniono brygady *Dhaeng* oraz *Bugis* (Gupta 2014: 89-90).

Nazwy brygad *Jagakarya*, jak też *Prawirotama* łączą wyrazy pochodzące z sanskrytu oraz języka staro jawańskiego, oznaczając kolejno tych, którzy zawsze pozostają na służbie i tych, którzy są najmężniejsi (Suwito 2009: 50-51).

Od wschodu znajdują się kwartały: Surokarsan i Nytran, dla brygad *Surokarsa* i *Nyutra*. *Surokarsa* pierwotnie byli strażnikami następcy tronu i podobnie jak jednostka *Bugis* nie należeli do wojsk pałacu (Suwito 2009: 53). *Nyutra* prawdopodobnie była początkowo prywatnym oddziałem sułtana, składającym się z jego ulubionych żołnierzy. Zawsze byli w pobliżu władcy, stąd we włosy wpinali świeże kwiaty, nasycające powietrze swoim zapachem. Nie nosili butów, zaś ramiona i nogi malowali na żółto. Członków do tego oddziału rekrutowano spośród młodych, wysokich i szczupłych mężczyzn, o szlachetnym wyglądzie. Musieli także potrafić dobrze tańczyć, gdyż często występowali przed władcą (Suwito 2009: 51-52). Nazwa oddziału wzięła się od słowa *sutra*, czyli „jedwab”. Charakterystyczna jest także tkanina, którą są przepasani – tzw. *bangun tulak*, czyli kupon barwionego na niebiesko materiału z regularnie rozmieszczonym wzorem białych kół, uważany jest za odpędzający złe moce.

---

¹⁸ Krótkie opisy brygad bądź wyjaśnienia nazw poszczególnych jednostek w dalszej części tekstu, odnosić się będą jedynie do tych formacji, które funkcjonują obecnie w pałacu.

Fot. 1 Żołnierze brygady Nyutra na schodach kratonu podczas uroczystości Gunungan (15.10.2013) fot. J.Waclawek

Od zachodu położone są kwartaly Wirobrajan, Ketanggungan, Bugisan, Patangpuluhan i Suronggaman, w przeszłości przeznaczone kolejno dla żołnierzy brygad: *Wirobrojo*, *Ketanggung*, *Bugis*, *Patangpuluh* oraz *Suronggama*.

Brygada *Wirobraja* (albo *Wirobrojo*) swoją nazwą świadczyła, że należą do niej ci, którzy są zaciekle odważni (Suwito 2009: 49), z kolei nazwa *Ketanggung* odnosiła się do ciężaru odpowiedzialności spoczywającej na wojsku (Suwito 2009: 52), zaś *Patangpuluh* do liczby 40, która prawdopodobnie związana była z liczebnością jednostki w momencie jej formowania (Heryanto 2010: 49)¹⁹.

Obecnie w pałacu istnieje 10 brygad, liczących od 40 do 60 mężczyzn każda, w tym kilkudziesięciu zwykłych żołnierzy, którzy dzielą się na niosących broń oraz tych, którzy grają na instrumentach, w tym akompaniujących do kroku marszowego charakterystycznego dla danej jednostki: *Wirobraja*, *Daheng*, *Patangpuluh*, *Ketanggung*, *Prawirotama*, *Jagakarya*, *Mantrijero*, *Nyutra*, *Bugis* i *Surakarsa*. Każda z brygad posiada także własne mundury, broń oraz proporce - brygada *Nyutra* posiada dwa, których symbolika oparta jest na tradycji zakorzenionej na tym obszarze co najmniej od czasu powstania islamskiej dynastii Mataram.

---

¹⁹ Tezie tej sprzeciwia się Suwito (Suwito 2009: 50), jednak wydaje się być ona najbardziej prawdopodobna, co potwierdza także popularność tej wersji odczytania nazwy brygady, wśród samych żołnierzy *Patangpuluh* służących w dzisiejszej armii pałacu.

Zakończenie

Współcześnie członkowie brygad nie są automatycznie zaliczani do zbiorowości *abdi dalem*, lecz stanowią część odrębnej jednostki administracyjnej *kratonu*. Ich zadania ograniczają się do okresowych ćwiczeń oraz czynnego udziału w wyznaczonych uroczystościach, co pozwala porównać ich do aktorów, wynajmowanych na specjalne okazje, jednak nie uczestniczących w życiu dworu. Niemniej, jak wynika z wywiadów przeprowadzonych w 2014 i 2015 roku, znaczna część z około 700 żołnierzy to *abdi dalem*, wypełniający swoje obowiązki wynikające z przydzielonej im funkcji bądź stanowiska, a po służbie angażujący się dodatkowo w utrwalanie pamięci o tradycji armii i samego *kratonu* Yogyakarty. Wszyscy oni sami dbają o powierzone mundury i elementy uzbrojenia, naprawiają stare bądź wykonują nowe instrumenty, stawiają się na ćwiczenia mające umożliwić sprawny przemarsz wszystkich brygad podczas kolejnej uroczystości. Wydaje się, że historia zatoczyła koło, ponieważ sytuacja w przypomina tę z początków sułtanatu, choć *à rebours*. Hamengku Buwono I zgodził się na częściową redukcję armii, jednak w istocie część zdemilitaryzowanych żołnierzy otrzymała po prostu nowe stroje. Kostiumy urzędników maskowały niezmiennie militarny charakter ich służby. Współcześnie to słudzy pałacu, których zadania nie wiążą się z wojskowością, przywdziewają mundury nieistniejącej już armii. Mundur staje się symbolem dawnej chwały, dawnych tradycji i kultury. Nosząc go reprezentują minione pokolenia żołnierzy sułtana Yogyakarty, oraz wszystkie wartości z nimi związane, takie jak honor, godność, przywiązanie do ojczyzny i walkę o nią²⁰.

---

²⁰ Jest to transpozycja słów Piotra Stacheckiego z Towarzystwa byłych Żołnierzy i Przyjaciół 15. Pułku Ułanów Poznańskich. Analogia pomiędzy tradycją armii sułtana Yogyakarty i romantyczną legendą dotyczącą lokalnych oddziałów, utrwalaną w innych kulturach, m.in. tradycją związaną z polskimi ułanami, warta jest szerszego omówienia. [<http://www.gloswielkopolski.pl/arttykul/5924893,ulani-to-byla-elita-wojska-oni-ja-nasladowa,1,1,id,t,so,sa.html>, dostęp 20.02.2016].

Bibliografia

- Dwiyanto, D. 2009. *Kraton Yogyakarta. Sejarah, nasionalisme, & telah perjuangan*. Yogyakarta: Penerbit Paradigma Indonesia.
- Gupta, D. (i inni). 2014. *Toponim kota Yogyakarta*. Yogyakarta: Dinas Pariwisata, Seni Dan Budaya Kota Yogyakarta.
- Heryanto, F. 2010. *Mengenal karaton Ngayogyakarta Hadiningrat*. Yogyakarta: Warna Mediasindo.
- Kowalski, N. 2016. *Ulani to była elita wojska. Oni ją naśladową*, Głos Wielkopolski, 15.08.2015 [http://www.gloswielkopolski.pl/artukul/5924893,ulani-to-by-la-elita-wojska-oni-ja-nasladowa,1,1,id,t,so,sa.html, dostęp 20.02.2016]
- Kummar, A. 1980. *Javanese Court Society and Politics in the Late Eighteenth Century: The Record of a Lady Soldier. Part I: The Religious, Social, and Economic Life of the Court*, w: Indonesia, Volume 29, pp. 1--46.
- Moertono, S. 1981. *State and Statecraft in Old Jawa: A Study of the Later Mataram Period, 16th to 19th Century*. Ithaca-New York: Modern Indonesia Project, Southeast Asia Program, Dept of Asian Studies, Cornell University.
- Purwadi, M.H. 2008. *Babad Giyanti konflik kerajaan Mataram menjadi Surakarta dan Yogyakarta*, Yogyakarta: Yogyakarta Media Abadi.
- Ricklefs, M.C. 2001. *A History of Modern Indonesia since c. 1200*. Stanford: Stanford University Press.
- Suwito, Y. (i inni). 2009. *Prajurit kraton Yogyakarta. Filosofi Dan nilai budaya Yang terkandung di dalamnya*. Yogyakarta: Dinas Pariwisata dan Kebudayaan Kota Yogyakarta.